

BABUR'UN HATIRATINDA DİL İLE İLGİLİ DÜŞTÜĞÜ NOTLARA DAİR*

A STUDY ON THE NOTES ABOUT LANGUAGE IN BABUR'S MEMOIR

Zeynep NEGİŞ **

ÖZ

Babur, otuz dört yıl boyunca kaleme aldığı Baburname isimli eserinde pek çok farklı konuya değinmiştir. Metnin neredeyse tamamında dil ile ilgili çeşitli bilgiler, düşünceler yer almaktadır. Gerek Türkçe ile gerekse diğer dillerle ilgili oldukça fazla sayıda bilgi bulunmaktadır; kendi icat ettiği Baburi yazısından da bahsetmekte ve yer yer kitaplara, yazdıklarına verdiği değeri gösteren anekdotlar vermektedir. Bu çalışmada Babur'un hatıratında geçen dil ile ilgili malzeme derlenmiş ve Babur'un dile olan yaklaşımı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çağatayca cümleler için Thackston, Türkiye Türkçesine aktarımı için ise Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmalarından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babur, Baburname, Vekayi, Türkçe, dil.

ABSTRACT

Babur touched upon many different subjects in his work called Baburname, which he wrote for thirty-four years. Almost all of the text contains various information and thoughts about language. There is a great deal of information about both Turkish and other languages; He also mentions the Baburi script he invented and occasionally gives anecdotes to books that show the value he gives to his writings. In this study, the material related to the language in Babur's memoir was compiled, and Babur's approach to language was evaluated. The

* Bu makale 01.11.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 02.11.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 26.11.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Zeynep Negiş, Babur'un Hatıratında Dil İle İlgili Düşüğü Notlara Dair, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 6-1 (2023), Karabük 2023, s. 1-24

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31072023.01

** Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, zeynep.sertbas@istanbul.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-4477-0731

works of Thackston were used for the Chagatai sentences, and the works of Reşit Rahmeti Arat were used for the translation into Turkish.

Keywords: Babur, Baburname, Vekayi, Turkish, language.

Giriş

Türk tarihindeki yeri kadar edebiyatçı kişiliği ile de önemli bir yere sahip olan Babur Şah, Ali Şir Nevai'den sonra Klasik Çağatay edebiyatının en dikkat çeken isimlerindedir. Çağatay Türkçesinin yayılımının Hindistan'a kadar genişlemesine katkıda bulunmuştur. Babur, mensur olarak kaleme aldığı Baburname¹ isimli eserini 15. yy sonlarında yazmaya başlamış, 16. yy'ın ilk çeyreği boyunca metnin yazımına devam etmiştir. Eser ilk bakışta bir günlük, hatırat, otobiyografi ya da siyasetname özelliği taşımakta, bunun yanında 1496-1530 yılları arasının tarihî olaylarını² aktarmakta ayrıca peyzaj, mimari, zooloji, botanik, adetler, gelenek-görenekler, keyif verici maddeler vb. gibi pek çok konuda da önemli bilgiler vermektedir. Babur ele geçirdiği yerlerin iklimini, coğrafyasını, insanlarını, kültürlerini, hayvanlarını, bitkilerini, gelenek-göreneklerini ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Bu yönüyle disiplinler arası bir öneme sahiptir.

Babur, eserinde eğitim hayatından, entelektüel dünyasından bahsetmese de gerek şiiirlerinden gerekse hatıratından iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Türkçenin yanında Farsça şiiirlerinin de olması, aldığı eğitime dair bir veridir. Roux, Babur'un Farsçayı şiiir yazacak kadar iyi, Moğolca'yı çok az, Arapçayı temel düzeyde bildiğini, Hintçenin ise ilgisini çekmediğini belirtir (123). Akün, Babur'un henüz hayattayken Farsça tercümelerinin olduğunu söyler ve en eskisinin bir satır arası tercüme olan Kütübhâne-i Saltanatı olduğunu kaydeder. Babur'un çok zaman şiiirlerinde de sade bir dil kullandığını, halk dilinden unsurları şiiirine yansıttığını söyler ve Baburname ile ilgili şunları ifade eder:

“Konuşur gibi rahat ifadesindeki sadelik ve tabiiğin yarattığı hususi güzellik, süse ve gereksiz kelime oyunlarına kaçmadan söylemek istediğini en az kelime ile canlandırmasını bilen yalın ifade kudreti, Bâbürnâme'yi sevimli ve okuyucuya yakın kılan meziyetlerden biridir. Kullandığı sözlerin tek başına bütün bir Çağatay lehçesi lugatını kuracak kadar zengin kadrosu, olay ve varlıkların en belirleyici taraflarını yakalayan olgun ve çok güzel işlenmiş dili ile Bâbürnâme Çağatay edebiyatında nesrin şaheser seviyesine yükseldiği bir zirve olmuştur. Bâbürnâme üslubunun bu tarafları ile Nevâî'nin nesrinden çok ileridedir.” (1991a, 1991b)

¹ Eser, farklı kaynaklarda ve nüshalarda Vaqayı'tı, Vâkı'a-nâma, Vâkı'at-i Bâburî, Tüzük-i Bâburî, Bâburîyye, Şabaqât-i Bâburî olarak da geçmektedir (Şen, 1993: XV).

² Otuz yedi yıllık kayıtlı farklı dönemlere ait toplamda on dokuz yılı günümüze ulaşmamıştır. Bu kısımların akıbeti ile ilgili olarak kaybolduğu ya da bilinçli olarak eklenmediğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şen, a.g.e., s. XVII.

Babür, samimi bir dille kaleme aldığı eserinde gerek Türkçe ile gerekse diğer dillerle olan ilişkisini ortaya koyar. Bilmediğı, yanlışlığı şeyleri söylemekten çekinmemesi ve yeni öğrendiğı bilgileri yansıtmaması da bir hükümdarın düşünüş biçimini ve bir konuyu nasıl ele aldığını göstermektedir.

Babur'un dile olan yaklaşımını değerlendirirken hâkim olduğu coğrafyada devam etmekte olan Timur rönesansını da unutmamak gerekir. Benedek, rönesans deyiminin genel olarak Timur ve varislerinin Türk-İran dünyasını yönettiğı dönem için kullanıldığını, bunun İran-İslam kültürünün altın çağı olarak değerlendirilebileceğini söyler (1440). Roux ise Timur'un Semerkand'ı yarattığını ve 15. yy. başında öldüğünde dünyanın her yerinden nitelikli insanların tek bir şehirde toplandıklarını belirtir (55). Ancak Rönesans terimine temkinli yaklaşır. Terim olarak rönesans denilince akla Avrupa geldiğini ama Timur döneminin Avrupa rönesansından farklı olarak reddedilmiş bir uygarlığın canlandırılması çabası olmadığını, aksine bir tür yenilenme, hareketlenme dönemi olduğunu altını çizerek (5-58). Bu noktada hamilik görevlerinin yanında yönetici, prens ve soyluların kendilerinin de yazan insanlar olmalarının önemini vurguladıktan sonra Timuroğullarının Semerkant'ta Türk dilini ilerletmek için politika yapan ilk Türk hanedanı olduğunu belirtir (1441). Bu Türkçeyi destekleme politikası olmasaydı, böyle bir ortamda eserler kaleme alan bölgenin en önemli ismi Nevai'nin çabalarının da boşa gideceğini kaydeder (1442). Babur'un da bu ortamın yaratılmasında önemli rolü olduğunu vurgular. Timur rönesansının kültürel gelişim döneminde büyüyen Babur için Roux, dönemin en önemli simgesi olabileceğine değinir (121).

Roux, Orta Asya'daki Türklerin sarayda Farsça konuşarak İran kültürünün sözcülüğünü yapmalarına rağmen halkın dilini koruduğunu ve bu sayede kimliklerini kaybetmediklerini söyler. Timur Türklerinin Çağatay Türkçesini konuşma ve yazmada yoğun bir isteklerinin olduğunu belirtir ve Hindistan'da Çağatay Türkçesinin gelişmeye devam ettiğini, Babur ve onun soyundan gelenler her ne kadar Farsçayı saray dili olarak benimseseler de Babur'un tıpkı Nevai'nin Muhakemetü'l-Lugateyn'deki tavrı gibi Türkçeyi Farsçadan üstün tuttuğunu kaydeder (84-85).

Benedek, Hindistan'da 16-19. yy.lar arasında zengin bir Türkçe geleneğinin bulunduğunu, Türkçenin edebiyat dili olarak kullanılmasının yanında saray ve orduda kullanılan bir iletişim dili olduğunu ve Türk olmayanlara Türkçe öğretilmeye başlandığını, bu amaçla dilbilgisi, sözlük ve kelimeler üretildiğini söyler (1447). Böyle bir ortamda yazılmış olan Baburname'de Babur'un dil ile ilgili aktardığı verilerin incelenmesi dönemin Türkçeye olan yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir.

1. Babur'un Türkçe ile İlgili Aktardığı Bilgiler

Babur'un anadiline olan yaklaşımı metin boyunca kendini gösterir. Metnin çeşitli yerlerinde dönemin ve bulunduğu bölgenin kişilerini tanıtırken şairliği

olanlardan da özellikle bahseder. Türkçe yazan şairleri belirtir ve bu şairlerden birden fazla dilde yazan varsa hangi dilde yazdıklarının daha iyi olduğunu aktarır. Kimi zaman Türkçenin ses değişimlerinden kimi zamansa farklı diller konuşulan coğrafyaları tanıtırken buralarda gördüğü bitki, hayvan vb. kelimelerin Türkçe karşılıklarını da yazar. Bu yönü ile Babur'un Türkçeye verdiği önem dikkat çeker.

Babur, bahsettiği yerlerde konuşulan dilleri aktarırken eğer o bölgede Türkçe konuşuluyorsa bunu özellikle belirtir. Özellikle Endican'ı anlatırken kasabada Türkçenin durumu hakkında ayrıntılı bilgi verir, herkesin Türkçe bildiğini ve konuşma dili ile yazı dilinin birbirine uygun olduğunu belirtip dönemin en önemli şairlerinden sayılan Ali Şir Nevai'nin bile bu dille yazdığını söyleyerek buradaki Türkçenin durumunu net bir şekilde ortaya koyar:

“Eli Türk dür. Şahrī ve bāzārīsıda Türkī bilmēs kişi yoǧdur. Elining lafzı alam bilē rast tur, ne ūçün kim Mīr ‘Alī-Şer Navā’ıning muşannafātı, bāvūjūd kim Harīde naşvunamā tapıptur, bu til bilē dur.”³ (2b)

“Ahalisi Türktür. Şehirde ve pazarda Türkçe bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Bu sebeple Mīr Ali Şīr Nevāi'nin eserleri Herat'ta hayat bulduğu halde bu dille yazılmıştır.”⁴

Çeşitli şairlerden bahsederken onların hangi dilde yazdıklarını, yazdıkları dilin hangisinde daha başarılı olduklarını da ekler. Özellikle Ali Şir Nevai'nin Türkçe yazması üzerinde durur ve onun yazdığı miktara ve güzelliğe kimsenin erişemediğini kaydeder:

“Türkī aytur edi. (Sultan Hüseyin Mirza)” (164b)

“Şiirlerini Türkçe söyledir.”⁵

“Türkī va Fārsī şī'r aytur edi.” (166a)

“Türkçe ve Farsça şiirler söyledir.”⁶

““Alī-Şer Beg nażırı yoǧ kişi edi. Türkī til bilē tā şī'r aytıpturlar, heçkim ança köp va hūb aytan emēs.” (170b)

“Ali Şīr Bey emsalsiz bir adamdı. Türk diliyle o kadar çok şiir söylemiştir ki, kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir.”⁷

³ W. M. Thackston, Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Bāburnāma I-II-III. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation (Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation by W. M. Thackston, Jr), Sources of Oriental Languages and Literatures, Harvard University, 1993.

⁴ Reşit Rahmeti Arat, Baburnāme (Vekayi), Kabalcı Yay., İstanbul, 2006, s.134.

⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.333.

⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.335.

⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.341.

“Şaybānī Hanning atıĝa bir Türkī masnavī bitiptür.” (181a)

“Şıbanī Han'ın adına bir Türkçe mesnevi yazmıştır.”⁸

Metinde pek çok yerde yabancı kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu kelimelerin nasıl oluřtuĝu üzerinde durulmuş, kimi zaman farklı bölgelerde yaşayan Türklerin bu kelimelerin karřılıĝı olarak hangi sözcükleri kullandıklarından bahsedilmiştir. Farklı Türk dillerinden kelimeler barındırması ve bunları kimlerin kullandıĝını kaydetmiş olması, Baburname'de geçen dil özelliklerinin bir diğer önemli yanını oluşturur. Her ne kadar Divanü Lugatit Türk'teki kadar çok sayıda ve ayrıntılı bilgi bulunmasa da özellikle Hindistan'da yaşayan Türklerin dillerine ait verilerin aktarılması dikkat çeker.

“Özbèg zor kişini bökè der emiş.” (21a)

“Özbekler kuvvetli adama büke derlermiş.”⁹

“Köprèki amlük yıĝaçı dur. Bu mebanı ba'zı Türklèr qara yemiş derler.” (133b)

“Çoĝu emlük açacıdır; bu meyveye bazı Türkler karayemiş der.”¹⁰

“Andijān vilāyatıda bu otu “bütègè otı” derlèr. Vajh-i tasmiyası ma'lüm emès erdi. Bu vilāyatlarda ma'lüm boldı. Bu ot bütè bütè çıkar üçün bütègè derlèr emiş.” (140b)

“Endican vilayetinde de bu ota büteke otu derler fakat niçin öyle dendiĝi bilinmez. Bu vilayetlerde anlaşıldı ki bu ot demet demet çıktıĝı için büteke diyorlarmış.”¹¹

“Yana biri sāras dur. Hindustānda bolĝan Türklèr “tevè turna” deydürlèr.” (280b)

“Sāres: Hindistan'da bulunan Türkler ona tive –turna der.”¹²

“Aĝarçi “baranĝar” va “ong qol” va “ong yan” va “ong” bir ma'nāsı bar, valī alfāz taĝyırī bilè tařhīř üçün muhtalif ma'ānīĝa men iqlāk kıldım, neçük kim “maymuna” va “maysara” kim baranĝar va javanĝar derlèr, ya yasalda qalbning, kim göl derlèr, dāhili emès. Munda bu naw' yasalnı oşol řirāfatı bilè baranĝar va jaranĝar deyildi. Yana göl, kim başka yasal dur, muning yamīn u yasārını imtiyāz üçün ong qol sol qol bitildi. Yana gölda kim hāřřa tabin dur, muning yamīn u yasārını ong yan va sol yan ayıldı. Yana hāřřa tabinda kim boy yigiti dür, Türkī lafzıda “mujarrad”nı ham “boy”

⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.354.

⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.156.

¹⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.293.

¹¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.302.

¹² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.490.

derlér. Munda ol boy murād eméstür, yakın murād tur. Munung yamîn u yasârını ong va sol ataldı.” (209b)

“Gerçi sağ kol (barangar), sağ kol (oñ kol), sağ yan (oñ yan) ve sağ (oñ) aynı anlama gelir; fakat ayırt etmek için sözleri değiştirerek, bunları ayrı ayrı anlamlarda kullandım. Ordunun sağ ve sol kanadına barangar ve cavangar derler; savaş safına girildiğinde (yasal) bunlar gol denilen merkeze (kalb) dahil değildirler. Bu çeşit safa bu biçimde barangar ve cavangar denildi.”¹³

“Merkez (gol) ise başka bir saftır (yasal). Bunun sağına ve soluna, ayırt etmek için sağ kol (oñ kol) ve sol kol (sol kol) denildi. Bir de merkezde (gol) hassa alayı (hassa tabın) vardır; bunun sağına ve solunaysa sağ yan (oñ yan) ve sol yan (sol yan) denildi. Hassa alayında bir de boy vardır. Türkçede mücerrede de boy derler; burada kullanırken ki amacım o boyu söylemek değildir, yakın anlamında kullanıyorum. Bunun sağına ve soluna oñ ve sol adı verildi.”¹⁴

Babur’un söylediği bir rubainin dinleyiciler tarafından istediği oranda teveccüh görmemesi üzerine aktardıkları, özellikle üzerinde durulması gereken bir konudur. Şiir ile çok ilgilenmediği bir döneminde kaleme aldığı söylediği bu rubainin beğenilmeme sebebini önce dinleyicilerin şiir hakkında çok bilgi sahibi olmamalarına bağlar. Daha sonra ise Türkçede t>d, k>g ve k>ğ değişimlerinin olduğunu öğrenince şiirinin neden beğenilmediğini anlar. Bu bölümde Türk dilinde yerine göre bu değişimin yaşandığını aktarır ancak hangi Türk dillerinde olduğunu belirtmez. Babur’un Türkçe hassasiyetini göstermesi kadar ses değişimlerinin tarihî bir metinde kayda geçmiş olması da Türk dili tarihi açısından önemlidir.

“Bu ruba‘î ayıpt edim. Ma‘mül kâfiyasıda taraddudum bar edi. Ol mağallda şi‘r muşşalağâtığa munça tatabbu‘ kılmaydur edim. Hân hoşşab‘ kişi edi. Şi‘r ayıtur edi, agarçı sar<usâ>mânlıg ğazalı kamaç edi. Bu ruba‘îni Hânğa ötkerip taraddudumnu ‘arē kıldım. Köngül [yak]ku dek şâfi javâb tapmadım. Ğalibâ şi‘r muşşalağâtığa kamaç tatabbu‘ kılgandurlar. Ol bu durur:

Yād etmēs emiş kişini miğnatta kişi. / Şād etmēs emiş köngülni ğurbatta kişi.

Könglüm bu ğarîbliğda şād olmadı <heç>. / Ğurbatta sevünmēs ermiş albatta kişi.

¹³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.397.

¹⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.397.

Songra ma'lüm boldı kim türki lafzıda mağall iktidâsı bilê tâ va dâl yana ğayn va kâf va kâf birbirlêri bilê mubaddal bolurlar emiş.” (99b-100a)

“Bir rubai söylemiştim. Kafiyesine dair tereddüdüm vardı. O zaman şiir sanatını o kadar incelemiyordum. Han tabiat sahibi bir adamdı, şiir söylerdi; gerçi başarılı olan gazeli çok değildi. Bu rubaiyi Han'a söyleyip tereddüdümü arz ettim. Fakat gönlümün arzu ettiği biçimde kesin bir cevap alamadım. Herhalde şiir sanatını az incelemişlerdi. O rubai şudur:

Mihnette insan insanı hatırlamazmış, gurbette insan gönlünü şâd etmezmiş;

Bu gurbette günlüm hiç şâd olmadı, gurbette insan elbette sevinmezmiş.

Sonra öğrendim ki, Türk dilinde yerine göre t-d, g-k ve (g)-k birbirlerinin yerine geçermiş.”¹⁵

Metin boyunca Babur'un yalnızca ele geçirme amacıyla değil, seyahat amacıyla da pek çok yere gittiğine dair kayıtlar vardır. Babur buralarda gördüğü, ilgisini çeken hemen her şey hakkında bilgi verir. Gittiği yerlerde daha önce bilmediği şeylerle karşılaştığı zaman bunları dener, bunlar hakkında ayrıntılı sorular sorar ve hepsini metnine yansıtır. Bu yönü ile metin sosyal hayatın neredeyse her yönü ile ilgili detaylı bilgiler sunar. Metin boyunca Babur'un çeşitli keyif verici maddeleri de deneyimlediği, bunlar için özel meclisler kurulduğu görülür. Bunlardan biri Babur'un dile olan merakı ile yakından ilgilidir. Buna göre Babur ve o sırada meclisinde bulunanlar içki içerken oyun oynarlar. Bu oyuna göre belirtilen bir dilde daha önce şiir okumuş olanlar bir kadeh içki içer. Babur'un Türkçe okuyanların bir kadeh içmesini söylemesi ve pek çok kişinin kadeh kaldırmış olması mecliste Türkçe okuyan sayısını göstermesi bakımından önemli olduğu kadar bu şiir yarışması Babur'un edebiyata verdiği değeri de göstermektedir.

“Cahârşamba küni şabühî kılğanda muşâyaba jihatıdn deyildi kim harkim Sartça aytsa bir ayak içsün. Bu jihattın köp kişi ayak içti. Sunnat vaqtıda çaman ortasındaki tallar astıda oturuldu. Deyildi kim har kişi Türkçe aytsa bir ayak içsün. Munda ham ğalaba kişi ayak içti.” (24b)

“Çarşamba günü sabuhî yaparken şaka olarak: 'Sartça okuyan herkes bir kadeh içsin' denildi. Bu surette pek çok kimse kadeh kaldırdı. Sünnet vaktinde, çemen ortasındaki dalların arasında oturuldu ve 'Türkçe okuyan herkes bir kadeh içsin' denildi. Bu defa da pek çok adam kadeh kaldırdı.”¹⁶

¹⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.246-247.

¹⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.448.

Babur'un Türkçeye olan yaklaşımı kadar yazdıklarına olan özeni de metin boyunca dikkat çeker. Özellikle kaldığı otağın yağmur sonucunda tepesinin çökmesi ile yazdıklarının ve kitaplarının ıslanması karşısındaki tutumu buna örnektir. Islanan kağıtlarını sabaha kadar ateş ile kurutmaya çalıştığı görülür. Bir hükümdarın bu işi yaptıracağı pek çok insan olmasına karşın sabaha kadar uyumadan bunlarla bizzat ilgilenmesi yazdıklarına ne kadar önem verdiğini gösterir.

“Men ħargāh içidē kitābat kıladur edim. Kāğaz u ajzānı yığışturğunça fırsat bolmadı. Ħargāhnı peşhāna bilē oğ mening başımğa yıqtı. Ħargāh tünğlüki reza-reza boldı. Tengri sahladı. Āsībī yetmedi. Kitāb u ajzā ħarq öl boldı. Taşvış bilē yığıştıruldı. Saķirlāt kat zİLūçasığa çırmap kat astığa koyup üstigē kilimlerni yaytuk. İki ħaridin song taskin taptı. Töşekhāna çadırını tiktürüp şam‘ yaqturup maşaqkat bilē ot yandurup tang atkunça uyuhlamay awrāk u ajzāning ħurutmaķığa maşġū edük.” (376b)

“Ben otak içinde yazı yazıyordum; kâğıtlarımı ve kitaplarımı toplayacak vakit kalmadı, otak üst kısmıyla birlikte başıma yıkıldı. Otağın penceresi parça parça oldu; ama hiçbir zararı dokunmadı. Islanan yazı ve kitaplar zorlukla toplanabildi. Bunları ıskarlat sedir kilimine serip sedirin altına koyarak üstünü kilimle örttük.

İki geri sonra yağmur dindi. Yatak çadırını kurdurup mum getirtip ve zorlukla ateş yakarak sabaha kadar uyumadan, kâğıtları ve kitapları kurtarmakla uğraştım.”¹⁷

Baburname yer yer otobiyografi, yer yer hatırat, yer yer günlük şeklinde bir eserdir. Babur'un bu eseri yazış amacı metinde geçmemektedir ancak Hoca Kelan Bey'in talebi üzerine bu eseri kopya ettirip ona vermesi, Baburname'yi bir günlük gibi yalnızca kendisi için yazmadığını, farklı insanların da okuması amacı taşıdığını işaret eder.

“Ħwāja Kalān Ħwāja Yahyāning nabırası mendin bitirürġen vaķāyi‘nı tilēydür edi. İstiktāb kıldurup erdim.” (363a)

“Hoca Yahya'nın torunu olan Hoca Kelān [Bey] de benden yazmakta olduğum Vekayi'yi istemişti. Kopya ettirmiştım.”¹⁸

Āsāyiş, Ārāyiş, Güncāyiş ve Fermāyiş kelimeleri Türkçe olmasa da Babur'un yaptırdığı gemilere bu adları koyuşu da dikkate değerdir. Kendi yaptırdığı bir nesneye neye göre ad koydurduğunu aktarması bakımından önemlidir.

¹⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 607.

¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.592.

“Yurtka yetkëndê kemêlêrgê at koyuldu. Burunkı Bāburī uluğ kemêgê, kim Āgradê Sangā ğazvıdın burunrak tamām bolup edi, “Āsāyış” at koyuldu. Oşbu yıl çerig atlanurdın burunrak Ārāyış Han bir kemê yasatıp peşkaş kıldı. Oşbu kelürdê anga ham tâlâr bağ<|>attım. Bu kemêgê “Ārāyış” at koyuldu. Sultān Jalāluddīn tartқан kemêgê uluğrak tâlâr kıldurup bu tâlârning üstidê yana bir tâlâr buyuruldu. Munga “Gunjāyış” at koyuldu. Yana bir kiçik çawkandilîğ zawraqka, kim har iş-küç üçün anı yibêrilür edi, bu zaraqka “Farmāyış” at koyuldu.” (367b-368a)

“Yurda geldiğim zaman, gemilere ad konuldu. Agra’da Sengâ savaşından biraz önce tamamlanmış olan eski emektar büyük gemiye Āsāyış adı verildi. Bu sene, sefere çıkmadan biraz önce Ārāyış Han bir gemi yaptırıp hediye etmişti. Bu defa ona da tâlâr yaptırđım ve bu gemiye Ārāyış adı verildi. Sultan Celāleddin de hediye ettiğı gemiye biraz büyük bir tâlâr yaptırmıştı; onun üzerine de bir tâlâr daha yapılması emredildi; bu gemiye Güncāyış adı verildi. Bir de ön kısmı kıvrak, küçük bir kayık vardı ve her türlü iş için o gönderiliyordu; bu kayığa da Fermāyış adı verildi.”¹⁹

2. Babur’un Diğêr Diller ile İlgili Aktardığı Bilgiler

Hükümdarlığı çok geniş bir coğrafyayı bulan Babur, ele geçirdiğı yerlerde farklı kültürlerle karşılaşır. Gidip gördüğü yerlerde farklı milletler bir arada yaşadığı için de farklı diller ile tanışır. Bu dillere yaklaşımı, Babur’un dil hassasiyetini, kendi ana diline olduğı kadar diğêr dillere de önem verdiğini gösterir. Kabil gibi kimi şehirlerde bu dillerin sayısı ondan fazladır:

“Muhtalif akvām Kābul vilāyatıda bar dur. Jölgésidê va tüzlêridê Atrāk va Aymak va A’rāb dur. Şahrıda va ba’zı kentlêridê Sartlar dur. Yana ba’zı kentlêridê va vilāyatıda Paşā’î va Parāçî va Tājîk va Barakî va Afgān dur. Ğaznî tağlarında Hazāra va Nêgüderî dur. Hazāra va Nêgüderî arasında ba’zı Muğulî til bilê hikāyat kıılurlar. Şark-şimālî tarafıdaki tağlarda Kāfiristān dur, misl-i Kator va Gabarik. Janübî Afgānistān dur.

On bir-on iki lafz bilê Kābul vilāyatıda talaffuz kıılurlar: ‘Arabî, Fārsî, Türkî, Muğulî, Hindî, Afgānî, Paşā’î, Parāçî, Gibarî, Barakî, Lamğānî.” (131a-b)

“Kabil vilayetinde çeşitli kavimler vardır; dere ve ovalarda Türkler, Aymaklar ve Araplar; şehrinde ve bazı köylerinde Sartlar, bazı köylerinde ve vilayetindeyse Peşâî, Perâcî, Tâcîk, Berekî ve Afganlar; Gazne dağlarında da Hezâre ve Nekderîler oturur. Hezâre ve Nekderîler arasında bazı kabileler Moğul dilini konuşurlar. Kuzeydoğusu Kettûr ve Gebrek gibi dağlık arazi Kāfiristan, güneyiyse Afganistan’dır.

Kabil vilayetinde onbir oniki dil konuşulur: Arapça, Farsça, Türkçe, Moğulca, Hindce, Afganca, Peşâice, Perâcice, Geberice, Berekice

¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.597.

ve Lemganca. Hiçbir vilayette bu kadar çeşitli kavmin bulunduğu ve bu kadar çeşitli dil konuşulduğu görülmemiştir."²⁰

Bölgede konuşulan dilleri aktarmasının yanında bu dillerden kelimeleri de metnine ekler. Kimi zaman kelimenin Türkçesini yazıp yabancı dildeki karşılığını verir, kimi zamansa yerel dildeki kelimeyi yazıp bunun Türkçe karşılığını kaydeder. Bu yönü ile metnin kimi kısımları belli alanlara özgü kelimeleri barındıran sözlükçe mahiyetindedir.

"Muğul eli jarrāhını ham bahşı der." (108b)

"Moğullar iyi cerraha da bahşı der."²¹

"Bir naw' lāla dur: andın andağ kızıl gul ıdı kelür, lāla-i gulboy der erdük." (136a)

"Bu lalelerin bir türünden biraz kırmızı gül kokusu gelir, ona Lale-i Gülbûy derdik."²²

"Ol el tağdaki gār va kāvākīlarnı "havāl" derlër." (194a)

"O tarafın ahalisi mağara ve yarıklara havâl der."²³

"Hindüstân tili bilë jölgëni dün der <e>mişlër." (260a)

"Hindistan dilinde bu dereye "dûn" derlermiş."²⁴

"Bu tağnı Hind eli Sivālik Parpat derlër. Hind tili bilë sava, rub'; lak, yüz ming; parbat, tağ-ya'nı rub' <lak> va yüz ming tağ kim yüz yegirmë beş ming tağ bolğay." (272b)

"Hindistan ahalisi bu dağa Sevâ-Lek-Perpet der. Hind dilinde sevâ "dörtte bir", lek "yüzbin" ve perpet de dağ demektir; yani dörtte bir ve yüz bin dağ ki yüz yirmibeş bin dağ eder."²⁵

"Ābnūs yığaçını, kim Hind eli tindü derlër, körmëğenlërgë körsëtildi." (344a)

"Hindlilerin tindü dediği abanoz ağacı görmeyenlere gösterildi."²⁶

"Neçük kim bizing vilāyatlar iştilāhıda keçë kündüzni yegirmë tört kısmat kılıpturlar, har kıaysısını bir sâ'at deptürlër, va har sâ'atını altmış kısmat kılıpturlar, har kıaysısını bir daķıka deptürlër kim har keçë va kündüz ming tört yüz kırık daķık bolğay-daķıkaning miķdârı taķrıban altı katla

²⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.289.

²¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.285.

²² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.295.

²³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.374.

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.463.

²⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.479.

²⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.572.

Fâtihamı bismi'llâh bilê okuğança dur kim bir keçe kündüz sekiz ming altı yüz kırk nawbat Fâtihamı bismi'llâh bilê okuğunça bolğay-Hind eli keçe kündüzni altmış kısmat kılıpturlar. Har kıysını bir garî deptürlêr. Yana keçeni tørt va kündüzni tørt kısmat kılıpturlar: har kıysını pahar deptürlêr kim Fârsî päs bolğay. Ol vilâyatlarda päs va päsban eşitlür edi. Bu huşüşiyat bilê ma'lüm emês edi. Oşbu maşlahatka Hindustânning jamî' mu'tabar şahrlarında jam'î muqarrar u mu'ayyan durlar kim gariyâlî derlêr. Birinjdın tabşî nemê kuyupturlar: uluğluğı tabaqça bolğay; kalınlığı iki eligeçe bolğay. Bu birinjni gariyâl derlêr." (288b-289a)

"Bizim vilayetlerde geceyi ve gündüzü yirmidörde bölüp her birine saat, her saati de altmışa bölüp her birine dakika demişlerdir. Her gece ve gündüz bin dört yüz kırk dakika oluyor. Dakikanın uzunluğu yaklaşık altı defa Fâtiha sûresini Bismillah ile birlikte okuyuncaya kadardır ki, bir gece ve gündüzde sekiz bin altı yüz kırk defa Bismillah ile birlikte Fâtiha suresi okunabilir.

Hindlilerse geceyi ve gündüzü altmışa bölüp her birine geri, geceyi ve gündüzü ayrı ayrı dörde bölüp her birine peher demişlerdir ki, bunun Farsçası päs oluyor.

*Bizim taraflarda da päs ve päsban sözleri duyuluyordu, fakat böyle bir özelliğı olduğu bilinmiyordu. Bu iş için Hindistan'ın bütün muteber şehirlerinde geriyâlî dedikleri saptanmış ve özel bir cemaat bulunur. Pirinçten kap gibi bir şey koymuşlar; büyüklüğü tepsi ve kalınlığı iki parmak kadar olur. Bu pirince geriyâl derler."*²⁷

"Künlêrgê ham at kıoyupturlar: <Saniçar-Şamba, Etvâr-Duşamba, Somvâr-Duşamba, Mangalvâr-Şişamba, Budhvâr-Cahârşamba, Brihaspativâr-Panjşamba, Sukravâr-Âdîna.>" (288b)

*"Günlere de isim koymuşlardır:cumartesi Sâniçer, pazar Eytvâr, pazartesi Somvâr, salı Mengelvâr, çarşamba Bûdvâr, perşembe Prispâtivâr ve Cuma da Sükrvâr."*²⁸

Bir kelimeyi açıklarken bölge halkının bu kelimeye verdiği adı kaydederken kimi zaman bir filolog bakışıyla yaklaştığı görülür. Babur,²⁹ bir kelimenin telaffuzu ya da nasıl yazıldığını açıklayacağı zaman bu kelimelerde varsa ses değişimlerini açıklar, bunu yaparken de bahsettiği dildeki ses olaylarını kaydeder. Hem halk ağzından örnekler vermesi hem de o bölgedeki ses olaylarını kaydedip bunlar hakkında örnekler vermesi bakımından bu dilleri çalışanlar için

²⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.503.

²⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.503.

²⁹ Roux, Babur'un köken bilgisi araştırmaları ile ilgili olarak Babur'un dilbilimle ilgilenmesine rağmen yaptığı açıklamaların herkes tarafından kabul görmediğini belirtir (123). Türk (2019) ise Babur'un alaça, bahşı, bôke ve karşı kelimeleri ile ilgili yaptığı açıklamaları çağdaş etimoloji yöntemleri ile değerlendirerek Babur'un açıklamaları ile bağdaştığını göstermektedir.

önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Hintçenin fonetiği üzerine kimi zaman Arapça ile karşılaştırmalı tahliller yapar.

“Sohān Suyının navāhīsıdaki el u ulusning hākiminin atı Malik Hast edi. Aşl-i atı Asad dur. Hindustānılar mundağ harakatlêrni gāhî sâkin oğurlar, neçük kim “h̄abar”[n]ı “h̄abr” derlêr, “asad”nı “asd” deptürlêr. Bara bara Hast boluptur.” (223b)

*“Sûhân suyunun civarındaki kabilelerin hākiminin adı Melik Hest'ti. Asıl adı Esed'tir. Hindistanlılar böyle hareketleri bazen sâkin okurlar; haber'e habr dedikleri gibi, esed'e esd demişler ve zaman içinde hest olmuştur.”*³⁰

“Hindüstān elidin munça taḥkîk u taftîş kılıldı. Heçkim bu tavāyifdin taḥkîk h̄abar ayta almadı. Oşmunça deydürlêr kim bu tağ elini “Kas” derlêr. H̄āḫirğa yetti kim Hindüstānî şînnı sîn talaffuz kıılır. Cun tağda mu'tabar şahr Kaşmîr dur, balki Kaşmîrdin özge bu tağda yana şahrî eştilmêydür, bu jihattın bola alur kim Kaşmîr demiş bolğaylar.” (272b)

*“Hindistan halkı, bütün araştırma ve incelemelere rağmen bu kabileler hakkında kesin bilgiler veremediler; yalnızca bu dağın halkına Kes dediklerini söylediler. Hindistanlılar “ş”yi “s” şeklinde telaffuz ettikleri ve bu dağda en büyük şehir Keşmir olduğu ve Keşmir'den başka o dağda diğer bir şehrin varlığı da bilinmediği için belki bu yüzden Keşmir demiş olabirler diye düşündüm.”*³¹

“Hindustānî kalahara der. Aşlda kālā haran egëndür, ya'nî qara keyik, taḥfif kılıp kalahara deptürlêr.” (276b)

*“Hindistanlılar buna kelhere derler. Aslında kelâhern yani kara geyikmiş; ama kısaltarak kelhere yazarlar.”*³²

“Bir amba dur. Aksar Hindustān eli beni beğarakat talaffuz kıılurlar, yaman mutalaffiz bolur üçün ba'zı “nağzak” deptürlêr.” (282b)

*“Anbe: Hindistan halkı b'yi harekesiz telaffuz eder ve bu söyleniş fena olduğu için bazıları ona nagzek demişlerdir.”*³³

“Arab mu'arrab kılıp nārjîl der. Hindustān eli nāliyar deydür-gālībā gelaş-i 'āmm dur.” (285b)

³⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.418.

³¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.478.

³² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.484.

³³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.494.

*“Araplar Araplaştıracak nârcil der; Hindistanlılarsa nâlir der. Herhalde galat-ı meşhurdur.”*³⁴

“Mening hâşırımğa dâyim keçer edi kim nâranj lafzı mu‘arrab mânand dur. Oşandağ oğ egendür: Bajawr va Swâd eli nâranjını tamam “nârang” deydürlër.” (286b)

*“Nârenc sözünün Arapçalaşmışa benzediğini daima düşünürdüm ve öyleymiş de. Becür ve Sevâd ahalisi nârence hep nâreng der.”*³⁵

“Hindüstânî gayr-i Hindüstânî Hürasân der, neçük kim ‘Arab gayr-i ‘Arabnı ‘Ajam der.” (129a)

*“Arapların Araptan başkasına Acem demesi gibi, Hindiler de kendilerinden başkasına Horasan der.”*³⁶

“Lamğân tümênleridin uluğraqı Nıknahâr dur. Ba‘zı târihlarda “Nagarhâr” bitiptürlër.” (131b)

*“Lemgan tümenlerinin büyükçesi Nigenhâr’dır, bazı tarih kitaplarında Nigherhâr diye yazılmıştır.”*³⁷

“Ba‘zı târihda Mihtar Lâmnı “Lamak” va “Lamkân” ham deptürlër. Ol elni hâyli mulâğağa kılılıptur kim ba‘zı mağall kâf ornuğa gayn talaffuz kılırlar. Bu jihatdın gâlibâ bu vilâyatnı Lamğân deptürlër.” (133a)

*“Bazı tarih kitaplarında Mehterlâm’a Lemk veya Lemkân da diyorlar. O ahalinin bazen kâf yerine gayn telaffuz ettikleri müşahede edilmiştir; belki bu vilâyete bu yüzden Lemgan demişlerdir.”*³⁸

Kelimelerin kökenleri üzerine eğilen Babur, bu kelimeleri açıklarken söylencelerden ve o kelime ile ilgili rivayetlerden de yararlanır. Kelime kökeni hakkında fikir yürüterek nereden gelmiş olabileceğini kaydeder.

“Ol vilâyatlarda kötêlni “band” derlër. Ğawr sarı bu kötêl bilê barurlar. Ğâlibâ ol jihatdın Ğawrband deptürlër.” (135b)

*“O vilâyetlerde geçide bend derler. Ğûr tarafına bu geçitten gidilir ve herhalde bu yüzden ona Ğûr-Bend demişler.”*³⁹

³⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.498.

³⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.499.

³⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.286.

³⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.291.

³⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.292.

³⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.295

“Derlér kim bu üç jins dirâht üç ‘azîzning karâmatı dur. Si-Yârânğa vajh-i tasmiya munı derlér.” (137a)

“Bu üç cins ağacın üç azizin kerameti olduğunu söylerler; Seyârân [se yârân, üç aziz] isminin verilmesinin sebebi de buymuş.”⁴⁰

“Koyçı va çupan gâhî galla u rammanı bu yol va tangî bilé endürür üçün bu yolnı Gosfand Liyâr der ermişlér. Yolnı Afgân tili bilé liyâr derlér.” (148a)

“Çobanlar bazen sürülerini bu yol ve boğazdan indirdikleri için bu yola Gûsfend-Liyâr derlermiş. Afgan dilinde yola liyâr derler.”⁴¹

“Bu üç kötêldin yaşırağı Tûl dur, valî yolu bir nemê uzunrak tur-ğâlibâ bu jihatdın Tûl derlér. Toğırtağı Bâzarak dur. Tûl va Bâzarak Sarâbka tüşér. Bâzarak kötêlini Sarâb eli Pârândî atlıg kentigê enér üçün Pârândî Kötêli derlér. Yana bir Parvân yolu dur. Uluğ kötêl bilé Parvân arasında yana yeti kötêl bar üçün Haft Baçça derlér.” (130b)

“Bu üç geçitten en iyisi Tûl geçididir fakat yolu bir parça daha uzundur; galiba bu yüzden ona Tûl (uzun) diyorlar. En doğru olanı Bazarek’tir. Tûl ve Bazarek, Serâb’a iner. Bazarek geçidi Pârendî adlı bir köye indiği için Serâb ahalisi ona Pârendî geçidi der.

Yollardan biri de Pervân yoludur. Büyük geçit ile Pervân arasında yedi tane geçit bulunduğu için ona Heft-Beçe (yedi çocuk) derler.”⁴²

“Hind eli bu tarh va bu andâm bilé yerlér körmêgên jihatdın Jawnning ‘imâratları kılğan taraflı yerlêrgê “Kâbul” at koyuπτurlar.” (300b)

“Hindliler böyle planlı ve düzgün yer görmedikleri için Cûn’un bu tarafındaki güzel binalı yerlere “Kâbil” adını vermişler.”⁴³

“Şark sarıkı dil’ının burjıda Hâtî Pol dur. Pîlnı hâtî derlér; darvâzanı, pol. Bu darvâzaning çıkışıda bir filning şûratını mujassam kılıπτurlar. Üstidê iki filbân kılıπτurlar. Bi-‘aynih fil haylî müşâbih kılıπτurlar. Bu jihattın Hâtî Pol {derlér}.” (340b)

“Doğu tarafındaki burcunda “hâtî” vardır. Buralılar file “hâtî kapıya da “pûl” derler. Bu kapının çıkışına üzerinde iki filci olan bir fil

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.297.

⁴¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.312.

⁴² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.288.

⁴³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.515.

heykeli yapmışlar, gerçek fil gibidir, çok benzemişler. Bu yüzden de oraya Hâtî-Pül derler."⁴⁴

"Ordu Karamnās suyunun yakasında tüşüp edi. Bu Karamnās suydın Hindūlar köp parhez kıllurlar ermiş. Parhezkār Hindūlar bu sudın ötmey kemegē kirip Gang bilē bu suning toğrısıdın öttilər. Mu'[ta]kdları andağ dur kim bu su kişigē tegsē 'ibādātını dāyi' kıllur. Vajh-i tasmiyasını ham oşmunga munāsib ayttıla<r>." (365b)

"Ordu Kermnās suyunun sahiline inmişti. Hindular bu Kermnās suyundan çok çekinirlermiş; bunlar bu sudan geçmeyerek gemiye binip bu suyun karşısındaki Gan suyundan geçtiler. İtikatlarına göre, bu su insana dokunursa onun ibadeti ziyan olurmuş. Bu adın verilmesinin sebebini de buna uygun şekilde açıkladılar."⁴⁵

"Yana kūtāhpāy dur. Uluğluğu ağ keyikçē bolğay. Muning iki kolu va iki butı kıskarak dur. Bu jihattın kūtāhpāy derlēr." (276a)

"Kūtēhpāy: Büyüklüğü ak-geyik kadardır. Bunun ön ve arka ayakları biraz kısıdır ve bu yüzden kūtēh-pāy derler (kūtēh: kısa; pāy: ayak)."⁴⁶

"Yana nīlagāv dur. Bulandlılığı atça bolğay. Attın bir nemē inçkerēk tür. Erkēki kök tür. Bu jihattın gālibā nīla-gāv derlēr." (276a)

*"Nīlegāv (mavi öküz): Yüksekliği at kadardır ve attan biraz incedir. Erkeğinin rengi mavidir; herhalde bu yüzden nīlegāv diyorlar [nīle: çivit; gāv: öküz]."*⁴⁷

"Yana bir kuş dur. Qarğa bilē 'akkağa muşābahatı bar. Lamgānatta "murğ-i jangal" derler. Başı va kögsi qara, qanatları va kıyruku kızılraq, közlēri kıpqızıl, uçmakta 'ājiz üçün jangaldin çıkmış. Bu jihattın murğ-i jangal derlēr." (280b)

"Murg-ı cengel: Karga ile saksığana benzeyen bir kuştur. Lemganat'ta buna murg-ı cengel (cengeli) derler. Başı ve göğsü kara, kanatları ve kıyruğu biraz kırmızı, gözleri kıpkırmızıdır. Uçamadığı için cengelden çıkmaz ve bu yüzden ona murg-ı cengel derler."⁴⁸

⁴⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.568-569.

⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.595.

⁴⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.484.

⁴⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.482.

⁴⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.491.

“Kaka balık dur. İki kulağının toğrısı iki süngék çıktıptur. Uzunluğu üç elig bolğay. Tutqanda bu iki süngékni teprétédür. Garîb şawr ün kelédür. Gâlibâ ol üni jihatdın “kaka” deptürlér.” (282a)

*“Gele (keke) balık: İki kulağın önünde iki kemik çıkmıştır; üç parmak kadardır. Yakalandığında bu kemikleri oynatır ve bundan güzel bir ses çıkar. Herhalde ona bu sesi yüzünden gele demişlerdir.”*⁴⁹

“Bağrıqara yosunluğ kuşkına bolur kim kıl-kuyruk derlér. Karşı vilâyatıda beħadd u benihâyat bolur üçün ol navâhîda “murgak-i karşı” derlér.” (49b)

*“Yalnız kıl-kuyruk dedikleri ve bağı-karaya benzer, bir kuş vardır ki, Karşı vilâyetinde pek çoktur. O nevahide buna Murgak-i Karşı derler.”*⁵⁰

Babur, metnin pek çok yerinde çevresindeki kişileri, dönemin önemli isimlerini, şairleri, yazarları, devlet adamlarını çeşitli yönlerden tanıtır. Hayat hikayelerini, soylarını, aile hayatlarını, edebi yönlerini vb. açıklar. Tanıttığı kişilerin lakapları varsa bunları da veriliş nedenleri ile birlikte yazar.

“Yana bir Kamber-‘Alî Muğul edi. Ahtaçdın edi. Atası vilâyatka kirip neçé mahall sallâhlık kılğan üçün Kamber-‘Alî Sallâh der edilér.” (15b)

*“Kanber Ali, Moğul ve ahtaçılardan idi. Babası vilayete girip birkaç defa kasaplık yaptığı için Kanber Ali Sellâh derlerdi.”*⁵¹

“Bir avda Mağsüd atlığ çuhraning at[1]nı şâhî bilé nayza boyı taşladı. Bu jihatdın “Mağsüd-i Karg”gê mulakqab boldı.” (276a)

*“Bir avda Maksud adlı çehrenin atını boynuzuyla kaldırıp bir mızrak boyu kadar attı. Bu yüzden Maksud’a Gürk lakabı verildi.”*⁵²

Babur’un Türkçe dışındaki diller hakkında verdiği bilgiler içinde yer isimleri önemli bir konudur. Gittiği, gördüğü, ele geçirdiği yerleri her yönü ile kayda geçirmeye çalışan Babur, eğer yer adının konma sebebi varsa bunu da yazar, kimi zaman diğer kelimeleri açıklarken yaptığı gibi o kelime ile ilgili söylenceleri kayda geçirir, kimi zaman ise kelimedeki yer alan ses değişimlerini aktarır.

⁴⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.492.

⁵⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.191.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.149.

⁵² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.482.

“Hujand bilê Kand-i Bādām arasında bir daştî tüşüptür, Hā-Darveşga mawsūm dur. Hameşa bu daştta yel bar dur. Marġīnāga kim şarkī dur, hameşa mundın yel barur. Hujandga kim ġarbī dur, dāyim mundın yel kelür. Tund yelleri bar. Derler kim bir neçe darveş bu bādiyada tund yelge yolukup birbirini tapa almay, “Hāy darveş, hā darveş” dey dey tamām halāk bolurlar. Andın bēri bu bādiyayı Hā-Darveş derler.” (4b)

“Hocend ile Kend-Bādem arasında Ha-Derviş adlı bir çöl vardır. Bu çöl hep rüzgârlıdır ve kasırgalar olur. Çölün doğusunda bulunan Merginan ile batısında bulunan Hocend'e buradan sürekli rüzgârlar gelir. Rivayete göre birkaç derviş bu çölde kasırgaya tutulmuş ve birbirlerini bulamadan “ha derviş, ha derviş” diyerek ölmüşlerdir. O zamandan beri bu çöle Ha-Derviş diyorlarmış.”⁵³

“Avval Yūnus Hān bilê Andijānning şimāl tarafida Sayhūn daryāsının yakasında Tékké Segritkü degēn yerdē. Bu jihatın ol mawda‘ bu ismga mawsūm dur kim taġ dāmanası jihatıdın bu daryā andak tar açar kim rivāyat kırlurlar kim ol yerdin tékké segrigēndür.” (8a)

“İlki Yunus Han ile Endican'ın kuzey tarafında ve Seyhun nehri yakasındaki Teke-Sekritgü adlı yerde yaptığı muharebedir. Bu nehir daġ eteğinde gayet dardır; rivayete göre buradan bir teke atlamış ve bu isim bunun için verilmiştir.”⁵⁴

“Alaçanın vajjh-i tasmiyası munı derler kim Kılmaġ va Muġul tili bilê öltürgüçini “alaçı” derler. Kılmaġnı neçe katla basıp kalın kişisin kırġan üçün alaçı dey dey kasrat-ı isti‘māl bilê Alaça boluptur.” (11b)⁵⁵

“Alça adının verilmesine sebep şudur: Kalmak ve Moġul dilinde “öldüren”e alaçı derler. Kalmakları birkaç defa mağlup edip birçok adamları kestiği için alaçı demişler ve çok kullanma neticesinde alça olmuştur.”⁵⁶

“Sayhūn suyının şimālī tarafıdaki kaşabalar: Bir Aġsī dur. Kitāblarda “Aġsikat” bitirler, neçük kim Asīruddīn şā‘irmı Asīruddīn Aġsikatı derler.” (4b)

⁵³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.136.

⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.140.

⁵⁵ Türk, alça kelimesinin kökenini araştırmış ve Babur'un yaptığı açıklama ile örtüştüğü sonucuna varmıştır (2019:207).

⁵⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.145.

*“Ahsi, Seyhun nehrinin kuzey tarafındaki kasabalardan biridir. Kitaplarda Ahsiket diye yazar. Nitekim şair Esîreddin’e de Esîreddin Ahsiketî derler.”*⁵⁷

“Āhîr nawbat keltürgendê <Tâşkandni>- kim ol furşatta Tâşkand vilâyatı ‘Umar-Şayh Mîrzâ taşarrufida edi kim kitâblarda “Şaş” bitirlêr, ba‘zı “Câc” bitirlêr kim kamân-i çaçî andın ‘ibârat tur-berdi.” (6a)

*“En son davetinde Ömer Şeyh Mirza o zamanlar kendi idaresinde bulunan Taşkend vilâyetini ona verdi. Burayı kitaplarda Şaş ya da bazen Çaç diye yazarlar ki çaç-yayı oradan gelmektedir.”*⁵⁸

“Şafâlıg bâğçaları tamâm say yakasında vâhî‘ bolğan üçün “postîn peş-i barra” deptürlêr.” (5a)

*“Eğlenceli bahçeleri vardır ve bunların hepsi dere kenarında olduğu için buraya “önü süslü elbise” derler.”*⁵⁹

“Munıng tavâbiudın Kand-i Bādâm dur. Agarçî kaşaba emês, yahşığına kaşabaça dur. Bādâmı yahşî bolur. Bu jihatın bu ismğa mawsûm dur.” (4a-b)

*“Hocend’e bağlı olan Kend-Bâdem, bir kasaba değilse de küçük ve güzelce bir kasabacıktır. Bademi iyi olduğundan bu isim verilmiştir.”*⁶⁰

“Şahrı Samarqand dur. Vilâyatı Mâvarânnahr derlêr. Heç yağı kahr u galaba bilê munga dast tapmağan üçün “balda-i mahfûza” derlêr.” (44b)

*“Şehri Semerkand’dur; vilâyetine Mâverâünnehir” derler. Hiçbir düşman, şiddet ve üstünlükle onu ele geçiremediği için “Belde-i Mahfûza” derler.”*⁶¹

“Bu tağdın qar hargiz öksümes. Bu jihatdın gâlibâ Koh-i Safed derler.” (132b)

“Bu dağda kar hiçbir zaman eksik olmaz; belki de bu yüzden Kûh-i Sefid [beyaz dağ] demişlerdir.”⁶²

“Oşbu bâğçada yana bir çârdara salıptur, izârası tamâm çînî. Cînihâna derler.” (477b)

⁵⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.136.

⁵⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.138.

⁵⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.137.

⁶⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.136.

⁶¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.184.

⁶² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.292.

*“Bu bahçede bir çârdar daha yaptırmıştır. Duvarları tamamen çini olduğundan ona Çinihâne derler.”*⁶³

“Samarqandning qal’asining içidë yana bir qadimî ‘imârat tur, Masjid-i Laqlaqa derlër. Ol gumbadning ortasında yergë tepselër, tamâm gumbaddin “laqlaqla” ün kelür. Garîb amrî dur. Heçkim muning sırrını bilmës.” (47b)

*“Semerkand kalesinin içinde Mescid-i Laqlaka denilen eski bir bina vardır. Bunun ortasında, yere ayakla vurulunca “laqlak” diye bir ses gelir. Bu garip bir şeydir ve sırrını hiç kimse bilmez.”*⁶⁴

“Ba’zı derlër kim bu ölängning aql-i atı Kân-i Âbgîr egëndür, valî târiqlarda tamâm Kân-i Gil bitirlër.” (48a)

*“Bu çayırın asıl adı Kân-ı Âbgîr’miş, fakat tarihlerde daima Kân-ı Gil diye yazarlar.”*⁶⁵

“Bir yanında uluğ köl vâqî’ boluptur. Bu jihattın Köl Muğâk Ölängi derlër.” (48b)

*“Bir tarafında büyük bir göl bulunduğu için oraya Köl-i Megâk çayırı da denilir.”*⁶⁶

“Yana Qarşı vilâyatı dur kim Nasaf va Nahşab ham derlër. Qarşı Muğulça at tur. Gorhânanı Muğulî til bilë qarşı derlër-gâlibâ bu at Cinggiz Han tasallutıdın song bolğandır.” (49b)

*“Qarşı vilayetine Neseף ve Nahşeb de derler. Karşı Moğulca bir kelimedir; Moğul dilinde mezara “karşı” derler. Galiba bu isim buraya Cengiz Han istilasından sonra verilmiştir.”*⁶⁷

“Qal’ası tağqa payvast dur. Qal’aning kullasında şâh-i Kâbul ‘imârat kılgan üçün bu tağnı Şâh-i Kâbul derlër.” (128a)

*“Kalenin güneybatısında biraz küçük bir dağ bulunmaktadır ve dağın başında [şehirin kurucusu]Şah-Kâbil bir saray yaptırdığı için bu dağa Şah-Kâbil derler.”*⁶⁸

“Kâbulda bu lafz şayi’ dur. Gâlibâ “Avgân-şu’âr” dur kim Awğân Şâl derlër.” (137b)

⁶³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.188.

⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.188.

⁶⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.189.

⁶⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.189.

⁶⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.191.

⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.284.

“Ahalisi Avgan-Şiâr olacak ki, sonradan Avgan-Şâl demişlerdir. Kâbil’de bu ad çok yayılmıştır.”⁶⁹

“Yana bir Ğaznî vilâyatı dur. Ba’zı tûmên ham derlêr. Sêbük Tekin bilê Sultân Maĥmûdning va awlâdınınĥ pâytaĥtı Ğaznî egëndür. Ba’zı “Ğaznîn” ham bitiptürlêr. Sultân Şihâbuddîn Ğürîning ham pâytaĥtı bu egëndür. Bu Sultân Şihâbuddînî Tabakât-i Nâşirîda va ba’zı Hind târiĥıda “Mu’izzuddîn” bitiptürlêr.” (137b)

“Biri Gazne vilayetidir; bazıları tümen de der. Sebük-Tiĥin ile Sultan Mahmud’un ve oĥlunun payitaĥtı Gazne’ymiş. Bazıları Gaznîn diye de yazmışlardır. Sultan Şehabeddin Ğürî’nin de payitaĥtı orasıymış; bu Sultan Şahâbeddin’i Tabakat-ı Nâsirî’da ve bazı Hind tarihlerinde Mu’izzeddin yazmışlardır.”⁷⁰

“Sultân Maĥmûdning ĥabrı Ğaznîning maĥallâtıda dur kim sultân ĥabrı anda üçün Rawĥda derlêr.” (138a)

“Sultan Mahmud’un kabri Gazne civarındaki mahallelerin birindedir ve sultanın kabri orada bulunduĥu için buraya Ravza derler.”⁷¹

“Alî-Şer Beggê ĥalın nemêlêr iĥtirâ’ kılıp edi, va yaĥşı nemêlêr iĥtirâ’ kılıp har ĥişi kim har iştê bir nemê paydâ kıldı ol nemêning ravâj u rawnaĥı üçün ‘alîşerî’ der edi. Ba’zı zirâfat bilê “Alî-Şer Beggê isnâd ĥıllurlar edi, neĥük kim ‘Alî-Şer Beg ĥulak ağrıĥıda yağlıĥ bağlaĥan üçün ĥatunlar kök yağlıĥını ĥıyık bağlaĥannı “nâz-i ‘alîşerî” at ĥoydılar.” (180a)

“Ali Şîr Bey birçok şeyler icat etmişti ve iyi şeyler icat etmişti. Bir kimse herhangi bir işte bir şey meydana getirirse onun rağbet görmesi ve meşhur olması için ona “Ali Şîri” derdi ve bazıları zarafetle onu Ali Şîr Bey’e isnad ederlerdi. Bir seferinde Ali Şîr Bey kulaĥı ağrıdığı için baş örtüsü bağlamıştı. Kadınlar gibi, baş örtüsünü böyle eğri bağlamaya “nâz-ı Ali Şîri” adını verdiler.”⁷²

“Bu jumladın Bannâ’î Harîdin ‘azîmat ĥılur vaĥt eşêki üçün pâlândozĥa ĥayr-i mukarrar pâlânî buyurur. Atını ‘alîşerî [...] maşĥûr boldı.” (180a-b)

⁶⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.299.

⁷⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.299.

⁷¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.300.

⁷² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.353.

“Bu cümleden olarak Bennâi Herat'tan gittiğinde palancıya, eşeği için görülmemiş bir palan yaptırır ve ona “Ali Şirî palanı” diye meşhur oldu.”⁷³

“Bheradın yeti kuroh şimâl sarı bir tağ tüşüptür. Bu tağnı Zafarnāmada va ba'zı kitâblarda Koh-i Jüd bitiptürlér. Vajh-i tasmiyası ma'lûm emês edi. Songraları ma'lûm boldı. Bu tağda bir ata naslıdın iki hayl el bar-birini Jüd derlér, birini Janjüha. (...) Oşbu tağning yarım[ı]da Jüd dur, yarımında Janjüha. Bu tağnı Jüdka mansüb kılp Koh-i Jüd deptürlér.” (223a-b)

“Bihre'den kuzeye doğru yedi kürüh mesafede bir dağ vardır. Bu dağ, Zafernâme ve diğer bazı kitaplarda Kûh-i Cûd adıyla anılır. Bu adın verilmesinin sebebini bilmiyordum, ama sonradan öğrendim: Bu dağda, aynı babanın neslinden gelen iki kısım halk vardır; birine Cûd, diğerine Cencûhe derler. (...) Bu dağın bir yarısında Cûd, diğer yarısında da Cencûhe oturur. Bu dağa, Cûd'a nisbetle Kûh-i Cûd demişlerdir.”⁷⁴

3. Baburi Yazı Hakkında Verdiği Bilgiler

Babür'ün dil ile ilgili yaklaşımlarından bahsederken kendine ait olan Baburi yazısı da bahsedilmesi gereken bir diğer önemli konudur. Alparslan, Babur'un kaybolan eserlerinin, kıt'aların, mektupların ve Kur'anların bu yazı ile kaleme alındığını kaydeder (? :163). Yine Alparslan'a göre kimi harfler Arap alfabesindeki karşılıklarına benzemektedir ve Babur'un bu yazıyı icat etme sebebi bilinmese de alfabe İslam ve Uygur alfabelerinin etkisi altındadır (? :166).⁷⁵ Babur, Vekayi'de üç yerde Baburi yazıdan bahseder. Bunların ilki Hicri 910 (1504-1505) yılının olaylarını aktarırken Kabil'de bu yazıyı icat ettiğini kaydetmesidir. Kabil vilayeti hakkında bilgiler verdiği bölümde vergileri anlatırken araya bu alfabeği icat ettiğini not düşmesi onun bu yazıya verdiği değeri ortaya koymaktadır.

“Oşbu mahallarda Bâburî hattnı ihtirâ' kıldım.” (144b)

“Bu zamanlarda Baburî yazısını icat ettim.”⁷⁶

Baburi yazısına dair metinde geçen diğer iki bölüm ise Babur'un bu yazıyı başkaları ile paylaşması, diğer insanlara tanıtması ile ilgilidir. İlkinde konuştuğu kişi bu yazı hakkında sorular sorup yazının kurallarını, müfredatını öğrenmesi ile

⁷³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.353.

⁷⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.417-418.

⁷⁵ R. R. Arat'a göre, birçok örneklerinin bulunması lazım gelen bu alfabenin hangi esaslara göre tespit edilmiş olduğu ihtimali üzerinde düşünmek imkânı bile yoktur. Babür'ün meclisinde birinin bunu derhal okuyup, kaidelerini tayin etmesi ve bazı şeyler yazabilmesinden, bu yazının büsbütün yeni bir şey olmayıp o muhitte bilinen alfabelerden biriyle yakın münasebette bulunması ihtimali düşünülebilir.⁷³ Bütün bu anlatılanlar göstermektedir ki Babür'ün icat etmiş olduğu yazı hakkında ilim dünyasını tatmin edecek net ve kesin bilgiler mevcut değildir.⁷⁴ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/268033>

⁷⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.308.

ilgiliyken ikincisinde Babur doğum ve evlilik hediyesi olarak gönderdiği kıymetli eşyaların arasında Baburi yazısının müfredatını ve bu yazı ile yazılmış kıtaların da bulunduğunu kaydeder ki bu, Babur'un bu alfabeyle verdiği değeri ortaya koymaktadır.

“Bāburī haṭṭıdın sor çıktı. Muftadātın tilēdi. Bitidim. Oşol majlisda muftadātın oqup qavā'idını bilip nemēler bitidi.” (17a)

*“Konuşurken Baburî hattından bahsedildi. Harflerin ayrı ayrı biçimlerini istedi; yazdı. O mecliste bunları okuyup kurallarını saptayarak bir şeyler yazdı.”*⁷⁷

“Humāyūnning oğlu bolganning tahniyatığa va Kāmranning kadḥudālīqıning tahniyatığa Mīrzā-yi Tabrīzını va Mīrzā Beg Tağayını on ming şāhruḥī saçık bilē yibēridi. Özüm keygēn ton va bağlağan kamar har iki mīrzāğa yibēridi. Mullā Bihiştīdın Hindalğa murassa' kamar-ḥanjar va murassa' davāt va şadafkārliḡ şandālī va keygēn nīmça va takband va Bāburī ḥaşşning muftadātını yibēridi. Yana Bāburī ḥaşşı bilē bitilgēn kiş'alar yibēridi. [...] Hindalğa va Ḥwāja Kalānga ham tarjuma u aş'ār yibēridi. Mīrzā Beg Tağayıdın ham Kāmranğa tarjuma va Hindğa kelgēli aytқан aş'ār va Bāburī ḥaşşı bilē bitilgēn sarḥaşşlar yibēridi.” (357b)

*“Humayun'un oğlunun doğuşunu ve Kâmrân'ın [Mirza] evlenmesini kutlamak için onbin şahruḥî hediyeyle birlikte Mirza-i Tebrizî ve Mirza-Beg Tağayî gönderildi. Her iki mirzaya da kendi giydiğim elbiseyle bağladığım kemer gönderildi. Hindli Molla Behiştî aracılığıyla değerli taşlarla işlenmiş kemerli bir hançer, yine değerli taşlarla işlenmiş divit, sedefle işlenmiş bir kutu, kendi giydiğim kısa bir elbise, kuşak, Baburî hattının müfredatı ve bu yazıyla yazılmış olan kıtalar gönderildi. Humayun'a, Hindistan'a geldiğimden beri söylediğim şiirler ve tercüme gönderildi. Hindal ile Hoca Kelân'a da tercüme ve şiirler gönderildi. Kâmrân'a da Mirza-Beg Tağayî aracılığıyla tercüme, Hindistan'a gelmeden beri söylenen şiirler ve Baburî hattıyla yazılan mektup örnekleri gönderildi.”*⁷⁸

⁷⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.351.

⁷⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.587.

SONUÇ

Baburname'de Babur'un dillerle ilgili yazdıkları, Türkçe ve diğer dillerle ilgili verdiği bilgiler ile Baburi yazı hakkında verdiği bilgiler olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Bu verilerden yola çıkılarak Babur'un tüm dillere ilgi duyduğu, etimoloji denemeleri yaptığı, bir alfabe geliştirecek kadar bu alana eğildiği görülür. Metnin genelinde bu bilgiler bulunduğu için Babur'un hayatı boyunca bu alanla ilgilendiği ve veri topladığı, bu verilere bir tür dil bilinci ile yaklaştığı söylenebilir. Bu yönleri ile Türk dilleri ile ilgilenenler kadar Hintçe, Arapça, Moğolca çalışanların da faydalanacağı bilgiler barındırdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ö. F., "Bâbüname", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/baburname>, 1991a.
- AKÜN, Ö. F., "Bâbü", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/babur#2-sanatkar-ve-fikir-adami-yonu>, 1991b.
- ALPARSLAN, A., "Babur'un İcad Ettiği Baburi Yazı ve Onunla Yazılmış Kur'an", *Türkiyat Mecmuası*, XVII., 1976, s.161-168.
- ALPARSLAN, A., "Babur'un İcad Ettiği Baburi Yazı II", *Türkiyat Mecmuası*, XIX, 1980, s.207-211.
- ARAT, R.R., *Baburnâme (Vekayi)*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2006.
- BENEDİK, P., "Bâbü İmparatorluğunda Türkçe", Çev. Gökçen Sert, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 812.
- BEVERIDGE, A. S., *The Bâbur-Nâma Being The Autobiography Of The Emperor Bâbur, The Founder Of The Moghul Dynasty in India, Written in Chagatay Turkish; now reproduced in facsimile from a manuscript belonging to the Sir Sâlâr Jang of Haydarâbâd, and edited with a preface and indexes*, Brill, Leiden 1905.
- ECKMANN, J., *Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Haz. Osman Fikri Sertkaya, TDK, Ankara 1996.
- ROUX, J.P., *Büyük Moğolların Tarihi – Babur*, Çev. Lale Arslan-Özcan. Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008.
- ŞEN, M., *Zahîrüddin Muhammed Bâbur. Bâburname: Giriş, Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri), Açıklamalı Dizin*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1993.

THACKSTON, W. M., *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Bâburnâme I-II-III. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation by W. M. Thackston, Jr), Harvard University: Sources of Oriental Languages and Literatures 1993.

TÜRK, A. T., "Bâburname'de Köken Bilgisi Denemeleri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (25), 203-214. DOI: 10.12981/mahder.518644.